

Sáme dutkama prográmma II 2007–2017

Prográmmapládna

Program
Samisk forskning II – SAMISK

Sáme dutkama prográmma 2007-2017

Prográmmapládna

© Vuona dutkámráde 2008

Vuona dutkamráde
Poasstaboaksa 2700 St. Haugen
0131 Oslo
Telefávnna: 22 03 70 00
Telefákxa: 22 03 70 01

Tjállagav máhtta diŋngut internehtan:
<http://www.forskningsradet.no/publikasjoner>
jali ruodná nummar telefákxaj: 800 83 001
Oslo 2008
ISBN næhttaverjávna 978-82-12-02590-5

1	Prográmma duogásj.....	5
2	Ulmme	6
3	Gájjkkásasj perspektijva.....	7
	3.1 Moattelelakvuolta ja variasjávnná	7
	3.2 Sámiijt rekrutterim.....	8
	3.3 Sámeigiella diedagiellan.....	8
	3.4 Kultuvralasj ja gielalásj variasjávnná.....	8
	3.5 Værmáakásadibme ja máhttoávdđánahttem	9
	3.6 Etihkka	9
	3.7 Tiemáhtalásj vuorodibme.....	10
4	Hásstalusá ja vájkkudimnævo	11
	4.1 Iesjguhtik vájkkudimnævo iesjguhtik ulmijda	11
	4.2 Rekrutterim gájjkka dásijn	12
	4.3 Rekrutterima dásseárvvoperspektijvva.....	13
5	Guovdásj tiemáj tjielgadibme.....	13
	5.1 Giella, árbbedábálasj máhtto, njálmálasj árbedábe ja girjálásjvuolta.....	13
	5.2 Kulturdábdomerka.....	15
	5.3 Demografia ja álmukávdđánahttet.	16
	5.4 Iellemdile ja iellemkvalitehtta	17
	5.5 Máná ja nuora - bajássjaddamdile ja iesjartikulerim.....	18
	5.6 Ádđájjgásasj sáme sebrudakásadibme	19
	5.7 Luonndoluohkko ja rievtesvuoda dille	20
6	Rijkajgasskasasj aktijsasj barggo	21
7	Diehtujuohkem ja gaskostibme	21
8	Boadosmihto.....	22
	8.1 Dutkerekrutterim, alla diedalásj kvalitehtta ja internasjonálerim	22
	8.2 Ienep máhtto sáme dili birra – gaskostimdájma.....	23
	8.3 Ráddjim ja aktánahttem Dutkamráde ietjá prográmmaj.....	23
9	Ájggepládna, ruhtadibme ja báhtusij jáksám	23
10	Organiserim.....	24
	10.1 Prográmmastivrra	24
	10.2 Prográmmastivra mandáhtta.....	24
	10.3 Prográmma háldadibme.....	26

1 Prográmma duogásj

Dutkamráde vuostasj prográmma sáme dutkama birra dájma jagij 2001-2005 ja lij Dutkamráde sáme dutkama dájmaplána oassen. 35,2 milijávná krávnásasj budsjehtarámma sisbielen ruhtadij prográmma 40 dutkamprosjevta, dajs lidjin ierit ietján moadda doktorgráda- ja studentstipenda, ja sulá 30 iesjguhtiklágásj gaskostimprosjevta.

2005 tjavtja mierredij Diedadivisjávnná 2006 budsjehta giehtadallamijn algadit ádá prográmmav sáme dutkama hárráj. Vuodon dási le ierit ietján St. Died. Nr. 20 (2004-2005)- Vilje til forskning (Sidot dutkatjit), gánná la tjáledum:

Áhpadus- ja dutkamdepartemænnda biedjá vuodon sáme dutkama vuorrodibme mij prográmmán la, joarkeduvvá ja nanniduvvá, juogu dálásj vuogádusán jali ádá profijla baktu mij prográmmaj vatteduvvá. Duot mañep nammadum soajttá la dárbulasj jus galggá lasedit dutkamtiemájt ma e vuorroduvá dán prográmmarámma sissñelin, duola dagu dálkkádakrievddamijt ja ællosujtto dutkamav. Prográmmavuorrodime vierttiji aj berustit gaskostimdájmajt sáme álmuga gáktuj. (165 b.)

Guovvamánon 2006 jage guláskuttaj Dutkamráde dutkambirrasijs gænna la berustime/ávdásvástádus sáme dutkamis ja gáhtjoj sijáv ávddánbuktet mij sijá mielas la ájnasamos sáme dutkamin. Duodden lij Sámedigge állim guoradallat sáme dutkambirrasij reaksjávnnáv Dutkamdiedádussaj. Dát guoradallam sáddiduváj Dutkamrádáj Sámedikke ja Dutkamráde tjáhkánie aktijvuodan biehtsemánon 2005.

Prográmmastivrra iesjevaluerim ávduváj Dutkamráde Diedadivisjávnná stivrraj vuoratjismáno 26. B. 2006. Iesjevaluerimis ávddánboahdá prográmma stivrra la dudálasj bargujn mij la dagáduvvam mij guosská sáme dutkama rekrutterimij, sierraláhkáj nissunij ja sáme dutkamijn, ja mij gullu dutkama gaskostibmáj ja sáme giela ávddánahttemij diedagiellan. Prográmmastivrra vuoset aj iesj guhtik suorgijda majt ádá prográmma berri tjuovvolit. Gálmma oajvveperspektijva vierttiji sijá mielas tjálmostahteduvvat:

- diedalásj máhtudagá dárbojda vuodon almmulasj mærrádusájda
- makkár máhttelisvuoda ja vájkodime le sáme dutkamij internasjonáliserimijn
- dutkam máhtto le “posisjoneriduvvam máhtto”, mij la dutke ietjas duogátjis ja vuojnojs bájnnum, ja dát máhtta liehket sierra hásstalussan iemeálmukdutkanin.

Moadda sierra tiemá li li nammaduvvam ma li sávidahte vijdábut dutkaduvvat, li aj lisstiduvvam iesjevaluerim. Duodden de hálijt ávdep prográmmastivrra joarkket vuorrodit rekrutterimijn, sierraláhkáj sáme rekrutterimijn, ja aj sáme gielav dutkamgiellan ávddánahttemijn.

Diedadivisjávnná stivrra dáhkkidij evalurerimav ja biejjaj sæmme bale tjuovvusasj rámmajt ádá prográmma plánumij:

- Prográmma plániduvvá låge jahkáj, gánná galggá álgoldis evaluerim tjadáduvvat gå li vihtta jage gállám.
- Evaluerima aktijvuodan árvustaláduvvá máhttelis tematihkkavijdedibme prográmmán guosskavasj luonndodiedalásj dahkamusájt ma gulluji dálkkádakrievddadibmáj ja ællosujttuj. Dákkár máhttelis vijdedibme ruhtaduvvá luonndodiedalásj dutkama rudáj.

Stivrra nammadij tjuovvusasj nammadusáv mij galgaj ádå prográmmajn barggat:

Vuostasjamanuensa Bjørn Bjerkli, Tromså universitehtas, jádediddjen.

Dutke Bjørg Evjen, Sáme dutkamij guovdátjin, Tromså universitehtas.

Professor Nils Oskal, Sáme allaskávlán.

Doajmmajádediddje Kjersti Schanche, Várjjat Sámi Musean

Professor Mikael Svonni, Ubmema universitehtan.

Avtav guhti ájrustuhtá Sámedikkev.

Sámedigge nammadij ássudakdirektørav (01.10.2006 rájes seniorrádediddje) Gro Dikkanenav ietjas ájrrasin nammadusán.

Nammadus la barggam prográmmaplánajn 2006 tjavtja.

2 Ulmme

Prográmma oajvveulmme la nannit sáme dutkamav, sihke mij gullu kvantitehttaj ja diedalasj kvalitehttaj.

Danen galggá prográmma:

- ávdedit alladássásasj guhkesájge dutkamav sáme dilij birra
- viehkken rekrutterimin sáme dutkamij juohkka dásen
- viehkken rekrutterimin sámijt dutkamij
- viehkken ávddánahttemin sámegiellav diedagiellan
- ávdedit dutkamav mij vuojnná sáme dutkamav ietjá iemeálmukdutkan gáktuj
- ávdedit dutkamav mij ávkástallá dajna potenciálajn mij la rijkajgasskasasj dutkamaktijvuodajn
- doarjjot moattefágalsj dutkamav ja ietjá dutkamav mij adná, kombineri ja ávddánahtta iesj guhtik fágalsj, teorehtalsj ja metodalsj
- ávdedit dutkamav mij tjuovggi sáme sebrudagáv moattelágásjuodav ja ávddánahttemav.
- Doarjjot dutkamav mij guoradallá vidjurijt sámesebrudagá ja ieneplågosebrudagá gaskan.
- Ávdedit dutkamav sámij luonndo- ja kultuvrraprosessaj dádjadusáv nuorttaguovlon

Ietjá ulmme la ávdedit buorre gaskostimev (dási aj gullu almmudibme) sáme dutkamijs.

Prográmma galggá:

- viehkken liehket gájkásattjat lappit máhttodásev sámij dilij birra moattelágásj gaskostimijn almmuga diehti.
- Viehkken posisjonerit sáme dutkamav rijkán ja rijkajgasskasattjat gaskostimijn moatte giellaj.
- Viehkken gaskostit dutkambáhtusijt ma máhtti viehkedit sijáv gejn le mierredimfábmo sihke sáme ja rjka politihkan ja almmulasj háldadimen.
- Viehkken gaskostit dutkajuvvam diedojt sáme dilij birra sáme sebrudahkaj, sámegiellaj adjáj.

3 Gájjkkásasj perspektijva

Sebrudakávdđánahttem

Sáme sebrudagá ávdđánahttemin vuohđu sidot ásadit buorre struktuvrajt mierredime ja háldadime hárráj, histávrrálasj ja kultuvralasj mielanækto áđáájggásasj kultuvrraávdđánbuktemij ja iesjrádálásj ájadallamijn dákkár prosessaj gáktuj. Dán gáktuj la dutkam ájnnsin sihke máhttodahkama hárráj, struktuvralasj ækton ja dagu sadjen lájttálasj ájadallamijda. Ulmmelasj dutkam alla kvalitehtajn, sihke dagátjit buorep vuodov mærrádusájda ja háldadibmáj ja dagu lájttálasj javllamussan sebrudak- ja kultuvralasj ávdđánahttemin, le mávsulasj jus galggá jáksát buorre ávdđánahttemav sámie sebrudagán.

Rijkajgasskasasj perspektijva

Sierralágásj hástalusa la gá sámie sebrudahka ij la ráddjiduvvam Vuodnaj. Sábme gullu nielje rijkajda: Vuodnaj, Svierigij, Suobmaj ja Ruossaj. Sáme aj oassálassti rijkajgasskasasj værmádagáj ja forumijn. Iemeálmukaktijvuodajn de li sámie ietjasa ássijn ja hástalusáj sæmmilágátja gá ietjá iemeálmugijn. Sæmmi bále le sámijn ietjasa berustibme doajmmajt rijkajgasskasattjat, ásadusájt gáktuj duola dagu AN, EU ja muhtem aktisasjforumijn d. d. barentsaktisasj bargon.

Állo ássijn sámie sebrudakiellemá, giela ja kultuvra birra ælla ráddjiduvvam rijkarájáj milta. Dát buktá moattefágalaš ja ásadusáj gasskasasj dutkamaktisasj bargov rájáj rastá, masi prográmma galggá sajev láhtjet. Sáme dutkama prográmma galggá ruhtadit dutkamav mij la vuododuvvam Vuona dutkamásadusájda, ja la mañen rijkajgasskasasj værmádakásadimes gánná Vuona dutkamásadusá prosjevtajt jádedi.

Sáme dutkam Dutkamráden

Ij la dagáduvvam avtabielek definisjávnná mij sámie dutkam la. Dagu ietjá dutkamijn, de la ulmmen ávdđánbuktet máhtov dábdástime ja dájadusá birra, ja nav aj biedjat vuodov gáktu jáksát ulmusjlasj, kultuvralasj, sebrudahkalasj ja økonomalasj ulmijt, bájkálatattjat ja globálatattjat. Dutkamin la ietjas árvvo, kultuvralasj doajmma, ja dutkam galggá viehkedit lasedit sebrudagá máhtov ja máhtudagáv. Dutkamráde mielas ij la ájnas jut avtabelak ja almmulasj dånkkidum definisjávnná dasi mij sámie dutkam la. Ierit ietján de *Sáme dutkama prográmma II* baktu ruhtada Dutkamráde buorre dutkamav mij la ájggeguovddelis sámie sebrudahkaj, ja dajnas aj massta la gájjkkásasj berustibme. Dutkamráde galggá aj viehkken rekrutterit sámijt dutkamij, valla ij bieja ækton jut sámie galggi tjadádit dutkamav. Jus li sámie gudi dutkamijn barggi, de la dassta muhtijn muhtem sierra kvalitehtalasj biele.

3.1 Moattebelakvuohđa ja variasjávnná.

Sáme kultuvran le guhkes histávrrá, ja dakkár histávrrá mij fármás stuorra geográfalasj guovlov. Danen la jáhkemis jut sámie kultuvran ájgenis ja ájgij tjadá le læhkám stuorra moattebelakvuohđa ja variasjávnná mij gullu giellaj, æládushiebadibmáj, luondo ávkástallamij, kultuvrra ávdđánbuktemijda, ráddnáálmugij gáktuj sebrustallamij, assimiliserimhistávrráj j.n.v.. Muhtema vas lij stáhtaj assimiliserimpolitihka baháp gá nuppijda. Dát moattebelakvuohđa ja variasjávnná sámie sebrudagán ájge ja guovloj gáktuj la ájnas prográmma gájjkkásasj perspektijvvaj.

Mañemus guoktaláge jage ávdđánahttem áđáájggásasj sámie sebrudakásadimen le viggam duostodit báhtusijt stáhta assimiliserimpolitihkav. Dán politihka áđásis ásadime baktu le dieda- ja diehtobarggo guovdátjin læhkám. Dutkamásadusá duola dagu Same allaskávllá, Nuorttarijkaj Sáme Insituhtta ja Tromsá universitehtta li guovdátjin læhkám ásadimen birrusav mij la

ávddánbuktám diedalasj mahtov sáme kultuvra, histávrrá, ja sebrudagá birra. Dá ásadus áli vuostak barggam sáme ássjij ma guoski Sáme nuorttamus guovlluj. Vájku la muhtem dutkam tjadáduvvam ja ájn tjadáduvvá oarjjelsámij diliij birra ja sijá adnem- ja árronguovloj birra, de la sierra hásstalus nannit dutkamfágallasj máhtov oarjjelsámij birra nav gá giela, juojggama ja musihka, histávrrá, álmukvidjurij, iellemævtoj, bajássjaddama, ásadus ásadásj ja rievtesvuodaj dutkama gáktuj. Dát la ájnas oarjjelsáme guovlojda danen gá oarjjelsámijis ælla álos, ja gá árru nav stuorra guovlov miehtáj.

3.2 Sámijit rekrutterim

Sáme sebrudagá ávddánahttemij la buorren jus ienebu sámijis dutkamij rekrutteriduvvi, sierra gájt de sámij ássjij dutkamijda. Máhtto mij ávddánahteduvvá dutkama baktu bájnedeuvvá dutke sosiálalasj, kultuvralasj ja tjerdalasj duogátjis. Dákkár fáktora máhtti liehket stuorra duogátjin makkár dutkamgátjálvisá bajedeuvvi. Danen la ájnas jut sáme ietja oassálassti ja vájkkudi dutkamav. Ierit ietján de li Dutkamráde ávdusj same dutkama prográmma baktu soames sáme dutkatjit rekrutteriduvvam. Gá gehtja dutkambirrusij boahnte buolvvamálssámij, de la ájn dárbbbo sierra sáme dutkam rekrutterimij. Hásstalusá li guovtebelaga: vaddet sidjij máhttelisvuodav virgálasj dutkamij sidjij gudi li juo dutkambargon, ja aj arvusmahttet nuorap sámijit dutkatjit virgálatjtat. Prográmma rekrutterimoasse gæhttjalit galggá goappátjij bieljit berustit.

Sáme sebrudagá ja kultuvra dutkammáhtto akkumulerim dáhpáduvvá berustáhtek gut la dutkamin. Danen gáhtjoduvvi gájkka dutkamásadusá gejn la berustibme sáme assjijda áhtsát ruhtadimev prográmma rámmaj sissjelin, ja aj doktorgrádstipendaj ruhtadimev.

Oarjjelsáme sebrudagá sierralágásj hásstalusáj gáktuj la sierra dárbbbo nannit dutkamav oarjjelsámij vidjurij birra ja oarjjelsámijit dutkamij rekrutterit.

3.3 Sáme giella diedagiellan

Ietjá ájnas bielle gá galggá ávddánahttet dutkamav sáme sebrudakiellemine le nannit sáme gelav dutkamgiellan. Iesjrádallasj, lájttális, ájádalle dutkambargo vájkkudamfábmo le aj tjanádum giellaj mij anedeuvvá ja ávddánahteduvvá galggá liehket dádjadahtte das sebrudagás dutkam la oassen. Danen la prográmma ájnas arvusmahttet vaj sáme giella anedeuvvá dutkamin ja dajnas vájkkudit vaj dagáduvvá sáme giellak diedaárbbedábe. Dat sihtá javllat sáme giella anedeuvvá álles dutkamprosessan, dutkamgátjálvisá bajedimes ja diehtotjoaggemis anályssaj, tækstadahkamij ja gaskostibmáj. Dát la aj ájnas sáme giella ávddánahttemij. Gaskostibme buktá aj guládallama moatten dásen ja máttijn oassálasstij: dutkamsebrudagájn, mierredidjij, ja almmugijjn.

3.4 Kultuvralasj ja gielalasj variasjávnná

Ájgij milta ja moatten dásen ávddánboahotá sáme sebrudahka kontinutehtav, aktijvuodav ja aktisasjvuodav. Sæmmibuohhta le ájn nasin vuosedit sáme sebrudahka la girjak stuorra gielalasj variasjávnnájn. Sáme sebrudagá sissjelin le duot dát økologalasj æládusá ávddánahttám duola dagu ællosujto ja guoládus. Sijdaj aktijvuohhta ålgoldisværdidjij le iesj guhtik lækáj læhkám æládusáj, årrombåjkij, jåhtulak- ja manådindåbij gåktuj. Dåkkår vidjura li buktám duov dáv ævtov iellemvuojnojda ja kultuvralasj ávddánboahtemijda. Muhtem sáme giella duola dagu oarjjelsáme giella, julevsáme giella ja lullesáme giella, li smávva giella ja åjttema vuolen li mij gullu buorre ávddånibmáj. Prográmma aloduvvi sierra prosjevta ålgeduvvat ma máhtti tjuovggit ja nannit dåjt sáme unneplågo gielaj dilev. Prográmma doarjju sáme- ja dårogiellak dutkamav sáme diliij birra. Ájnas la jut dutkam sáme sebrudagá ja kultuvra birra aj dagáduvvá daj gielajda ma anedeuvvi båkålattjat gåjt de mij gullu åsadiit perspektijjav dutkamij båkålasj våsådusáj, buojkuldagáj ja årvoj gåktuj.

3.5 Værmádkásadibme ja máhttoávddánahttem

Sáme dutkamværáldin le sihke stuorra ja smávva dutkambirrusa. Jus sámme dutkamav galggá nannit, de la ájnas jut værmádagá iesj guhtik birrusij gaskal ájn ávddánahteduvvi. Prográmma galggá arvusmahttet dáv gá sierraláhkáj hásstá prosjevtajda ma tjadáduvvat ma iesjguhtik ásadusájs ja dutkijs iesjguhtik birrusijs aktan.

Dárbbu la aj jut dutkam sámme gatjálvisaj gáktuj jáksá sámme væráldav. Ulmme vierti liehket buorre dutkam ávdedit nav vaj dáhkkiduvvá ja sajev oadtju rijkajgasskasasj oassálasstemij. Sámme dutkamij galggá liehket sadje dábálasj máhttoásadimen. Prográmma galggá arvusmahttet dáv ávdedit rijkasasj ja rijkajgasskasj værmádkásadimev, ja nav vaj dutkam sámme gatjálvisáj birra sjaddá oassen stuoráp buohtastahttedutkam prosjevtajs. Máhtá liehket prosjevta ma guoski iemeálmugijda globálalattjat, jali de ma tjalmostahtti etnikkalasj aktijvuodajt. Dát sihtá javllat prográmma aj sjaddá arvusmahttet rijkajgasskasj kvalitehtak dáhkkidum gaskostibmáj.

3.6 Etihkka

Dutkamprográmma galggá ávdedit etihkalasj ássjit ja aj gátsedit vaj dutkam mij dagáduvvá prográmma baktu la etihkalasj vieledusáj milta. Dutkamdiedoj ja báhtusij ja ietjá iehpeduodalasj ietjájduhttema dutkambargon ja dakkár bargo e das komenteriduvá ienebut. Ietján gá dáv, de la etihkka dutkamin dakkár ássje birra nav gá dutke ietjas aktijvuohta diehtjuohkkijda ja dutkamobjevtajda, máhtto ámastamrievtesvuoda, kommersialiserima ja gáskostime birra. Dá li ássje majt vierti mujttet gájkka dutkamijn.

Sámme dutkamin máhtti dá etihkalasj tjielggiduvvat dán láhkáj:

Histávrráttjat li sámme ja sámme ávddánbuktemvuoge moatten aktijvuodan ávdeduvvam nievres láhkáj ietjá álmugij gáktuj. Dát la muhtem mudduj aj vájkkudam ávdusj ájge dutkamav. Gá ulmusj le dutkamin juohkusij ma álkket máhtti niejdeduvvat almmulattjat, vierti ulmusj liehket sierraláhkáj gáhtsemin metovdaj adnemav ja dutkambáhtusij gáskostimev. Dággu vierti árvos adnet vaj ij ávddánbuvte niejdedahte vuojnojt ja dábddusin dagá ájnegis ulmuttijt dutkambáhtusijn, ja buorre dájmaj álgedime gáktuj. Sæmme bále de la sámme iesjdábdo ja dáhkkidibme gájkásattjat sebrudagán nanniduvvam manemus ájgij ávddánahttemis. Mij aneduvvá niejdedibmen, le danen ájgij milta rievddamin. Dát aj buktá hásstalusájt dutkat dádjadimev ja etihkkagiehtadallamav sebrudagán.

Makkár dutkamvuoge aneduvvi, le mierrediddje gatjálvisá dutkamijn. Jus diehtovuodo la materiálak (duola dagu arkeologalasj bállema) jali jus guoski ulmuttijt aktijvuodajda, de máhtá materiálak- jali aktijvuodajdutkam muhtem bále rievddadit dutkammateriálav jali buktet vuorddemahtes báhtusij daj metovdaj milta ma li anedum. Danen la dárbbu ávddánahttet tjielgálap, dutkamvuodulasj dádjadusáv etihkalasj ássij birra metovdalattjat ja teorehtalattjat.

Dállu la aj máhtto ámastamrievtesvuoda ja kommersialiserim sjaddam ájnas dutkametihkalasj gatjálvis, sierraláhkáj juohkusij áktuj majn álgos la rasjes politihkalasj posisjávnná. Dát guoská moatte iemeálmukjuohkusijda. Viedtjat diedojt ulmuttijijs jali ulmusjuohkusijs, ja dáj gaskostit analysajt dakkár diedoj duogátijjn, gájjbet guorrasam dáhkkidimev diehtjuohkkijda ja almma mierredimfámov diehtjuohkkijda.

Gaskostibme jali ruoptotbuktem dutkambáhtusij diehtjuohkkijda ja sebrudahkaj le sierraláhkáj ájnas etihkalasj siváj diehti. Dát la ájnas sivva manen sámme giella vierti ávddánahteduvvat diedalasj- ja gaskostimgiellan.

Sámijt rekrutterim sáme dutkamij máhtta aj liehket buorren gá galggá sáme ássjij dutkama etihkalasj bielijt lájttálisát árvustallat gájjkásattjat.

3.7 Tiemáhtalasj vuorodibme.

Ávdep prográmma evaluerim ja oajvvadásá Sámedikkes, dutkam- ja áhpadusásadásájs ja ietjá ásadásájs vuoret dutkamdárbojs li állu, ja li dárbo fágallasj ja tiemáhtalasj vijddudagás. Muhtem dutkamsuorge le huoman ienebut guovdátjin, duola dagu giellagatjálvisá, aktijvuodaj ja institusjonálasaj bieles ja gatjálvisá sáme iesjartikulerima ájge ja bájke hárráj. Prográmma vuorrodátjt suorgijt guovte siva diehti: bælláj gá dá suorgijn la sámevuohhta ájto vuolen, ja bælláj gá li álgeduvvam prosessa gánná la ájnas ávddánahttet buorep dádjadusáv prosessaj ævtoj ja vájkkudusáj birra. Dán baktu hálijt prográmma viehken ienedit ja buoredit máhtov, mij aj biedjá buorep vuodov mærrádusájda.

Dutkam sáme giela, árbbedábálasj máhto, njálmálasj árbbedábálasj ja girjálasjvuohhta birra li ájnnasa ávddánahttemin sáme kultuvrav ja sáme giela nannimin sebrudagán. Unneplágo giellan la sámegiella rasjes dilen ja garra nasjonálasaj ja rijkajgasskasasj vájkkudime vuolen. Sáme giela li anon dássju soabmásijs Vuonan, Svierigin, Suoman ja Ruossjan. Nágin dajs gielajs duola dagu oarjje- ja julevsámegiela máhtti állu gáhtot. Danen la dárbbu sierra vuorodit unnep ja rasjep sámegielaht.

Sáme lidjin mælggadav “histávrrádis álmuk”. Ádján ájn guhkev ávddál gá sáme duogátja dutkam sjaddá sæmme vijdes gá ietjá alleværálda kultuvraj ávddáhistávrrá ja histávrrá dutkam, ja danen la sáme dugátja dutkam vuoroduvvam ja ájnas suorggen ádá prográmma guhtalin. Guovdásj hássstalusán prográmma hárráj le ávdedit dutkamav mij váldá vuodov dan stuorra variasjávvnás mij sáme kultuvran la vássámájgen ja dálátjin. Ájnas suorgge dás la sáme iesjartikulerim sihke diakrona ja synkrona perspektijvas. Dákkár iesjartikulerim bohtá ávddán materiálak kultuvran, valla ájnas la aj kultuvrraj vuododuvvam máhtto ja iellemvuojnno mij bohtá ávddán dagoj baktu ja aj njálmáhtattjat. Miellagiddevasj la aj ávdedit dutkamav “árbbedábálasj” ja “áddájjgásasj” belij vidjurijt vaj ævto rievddamij ja kontinutehttaj ávddánbáhti.

Statistihkalasj ja numeralasj diedo sáme sebrudagás le vuodulattja gá galggá dutkat ja dádjadit sebrudagá vidjurijt. Demografia ja álmukávdánahttem dutkam le guovdásj sáme sebrudakplánimij, ja máhttelisvuodajda mihttit dájmaj vájkkudusájt sáme álmuga gáktuj. Ájnas dutkamsuorge la aj buoredit máhtov ja diedoht gejn li ruohtsa sáme sebrudagán, vássámájgen ja dálásjájgen. Dát má bohtá ávkken vas gá ulmusj galggá ietjas iesjdábdo dádjadit.

Buohtastahhte perspektijva baktu máhtta iellemævto ja iellemkvalitehta dutkam mañen tjalmostahhtemin sieradásájt sáme sebrudagá sissjelín, ja sáme ja ietjá sebrudagáj sieradásájt, nasjonalalattjat ja globalalattjat. Dát máhtta ávddánbuktet kompleksitehtav ja variasjávvnáv ja sáme sebrudagán ja sieradásájt sebrudagáj gaskan, ja vaddá buorep vuodov politihkkahábmimij. Dutkam mij buorep ávdusj ielldilij ja iellemævtoj dádjadusáv la aj ájnas, sierraláhkáj dasi mij guosská dádjadussaj gáktu la vássámájge oassen dálásj iesjdádjadusáv ja iesjdábdos. Lassen dási gáktu dát ávkken la sámesebrudahkaj, de aj vaddá máhttoávdánahttemav majt Vuona sebrudak máhtta ávkástallat mij guosská sáme kultuvrraj ja sebrudakiellemij gájjkásattjat.

Prográmma galggá sierraláhkáj ávddánbuktet ienep dutkamdárbojt sáme mánáj ja nuoraj iellemvidjurij ja iellemkvalitehta gáktuj dálen ja dálla. Sáme sebrudagá li vásedam stuorra rievddadusájt mañemus jagijt rievddadam politihka baktu, valla aj sæmme álov teknologalasj ávddánahttema ja globaliserima sivaás. Ájnas la oadtjot buorep dádjadusáv dassta gáktu sáme máná ja nuora dájna bierrgiji. Iesjartikulerima ja iesjdábdogatjálvisáj ævto nuoraj ja mánáj

gaskan le ájnna danen gá da sjattatji ulmutjav buorebut viehkedit dádjadittjat makkár ævto li sábmén liehket boahhteájgen.

Dutkama bieles la ádáájggásasj sáme institusjávnnáásadibme mij la dájtt mañemus jagijtt læhkám la binnáv tjalmostuvvam. Dát guosská sihke almmulasj suorgijda ja siviyla sebrudahkaj. Ævto, vájkkudusá ja rievddadusá hárráj li dárbo buorebut dádjadit dajtt prosessajtt ma li álgeduvvam. Dát guosská sáme sebrudahkaj sissnjálattjat, valla aj sebrudahkaj gájkkásattjat, danen gá prosessa duohtti ja vájkkudi guhkebut gá juir duov mij la sáme. Dát la aj suorgge gánná buohtastahtte dutkam máhtttá ávdedit dádjadusáv ja biedjat buorep vuodov boahhte gæjnnoválljimijda.

Dutkamsuorgge mij la ádáájggásasj sebrudakásadime lahka, le ressurša ja rievtesvuoda dile. Dát guosská njuolggá dajda vuodoævtojda, moaddásij vuojno milta, gáktu ietján sáme sebrudahka ja kultuvrra galggá máhttet ávddánahteduvvam. Sæmmi bále li dá ássjesuorge dákkáraha gánná li iesguhtiklágásj vuojno ja berustime. Danen la ájn ájnas joarkket dokumenterit gáktu luonndoluohkko li læhkám anedum, gáktu rievtesvuoda dajda lidjin ja gáktu li vuododuvvam árbbedábálattjat ja gáktu æjvvalibme formáliserima værárdijn ja rievtesvuodaj kárttim ávddánahtttá ja rievddá sissnjálasj ja álgoldis aktijvuodajtt. Rijkajgasskasasj rievtesvuodaj ávddánahttem dán suorgen la dynamalasj ja le ájnas sáme sebrudagá ávddánahttemin.

Danen galggi prográmma oajvvevuorodim suorge liehket:

- giella, árbbedábálasj máhtto, njálmálasj árbbedábe ja girjálásjuohta
- kultuvrraávddánbuktema
- demografía ja álmukávddánahttem
- iellemdile ja iellemkvalitehtta
- máná ja nuora – sjaddamdile ja iesjartikulerim
- ádáájggásasj sáme sebrudakásadus
- ressurša ja rievtesvuodadile

Dát tjielggijuvvá dárkkelappot 5. Kapihtalin

4 Hásstalusá ja vájkkudimnævo

Dutkamráden la állo vájkkudimnævojs ma máhtti aneduvvat dutkamav doarjjot. Prográmmán galggá prinsihpalattjat liehket da vájkkudimnævo ma dábálattjat aneduvvi vuododutkamij. Dá tjuovvuvvasj tjáledum guosski dássju dajtt vájkkudimnævojt ma aneduvvi sierra vuogijn prográmmán, ja ælla gájkká máhttelisvuoda állásit tjielggiduvvam.

4.1 Iesguhtik vájkkudimnævo iesguhtik ulmijda

Sáme dutkama ájnnašamos ásadus ále ájn Tromsá universitehtta, Sáme allaskávlá ja Sáme instituhtta. Mañemus nammadam la sámezielak. Dutkamrádáj la ájnas doarjjot aktisasjdájmajt dáj ásadusáj gaskan ja dáj aktisasjdájmajt ietjá dutkamásadusáj nasjonalalattjat ja rijkajgasskasattjat.

Sáme dutkama aj smávep ásadusájn dagáduvvá, jali dakkár ásadusájn gánná sáme dutkam la smávep oasse dájmas, nav gá duola dagu sáme museajn ja allaskávlájn ja universitehtajn ietján. Dákkár dilen la ávkálasj vaj birrasa tjadnasij aktij stuoráp værmadáhkaj gánná máhtti ávkástallat guhtik guojmmása máhtov, fágasuorgijtt, ásadusájt ja rijkajrájáj rastá. Mañemus jagijtt la Dutkamráde járggálam ietjas dájmas dan guovlluj vaj doarjju stuoráp aktisasj barggoprojevtajtt, dakkárijt ma guoskadí moatte fágasuorge, ja aj dakkárijt majn la juogalágásj rijkajgasskasj diehtjuohkem. Dájna máhtti sáme dutkamásadusá ávkástallat.

Huoman gájbeduvvá vissa stuorrudagáv jus galggá ásadit dutkamprosjevtajt ásadusáj rájáj rastá. Muhtem sáme dutkambirrasa dárbahti vuostatjin rudájt nannit dutkamav ietjas ásadusán. Danen la prográmma fleksibel vájkkudimnævoj hárráj, nav vaj máhtta nannit dutkama amávva ásadusájn ja doarjjot dajt birrasijt majn juo li máhttelisvuoda ávdedit ietjasa stuoráp aktijvuohtaj.

Prográmma ájggu gæhttjalit vájkkudit ásadusájt ietjasa sæbrrat institusjávnnáasadussaj. Gá stuorra dutkambirrasa áhtsi rudájt prosjevtajda, de ávttjduvvi válldet mañen avtav jali moadda smávva birrasa ietjasa ásadusá álggolin dakkár vuogijn ma lápptiji prosjevta árvov ájn vil ienebut. Gá galggá la mañen nannimin ja adnalimen máhtudagáv dutkambirrasin, de la ájggeguovddelin prográmmaj doarjjot **værmádaktsieggimdájmajt**, nav gá duola dagu:

- æjvvalimbájkij dutkijda nav gá seminárajt ja konferánsajt, majt prográmma/jali dutkam birás adná
- ásadit ja bisodit tiemáhtalasj værmádagájt, nasjávnnálattjat, guovlolattjat jali rijkajgasskasattjat, máhttelis la aj bálkkidum kordinatorij
- ávdedit ja dájmadit elektrovnálasj værmádagáv diehtolánudallama ja dágástallama hárráj (næhttabiele, emejlla-lista j.n.á.)

Dákkár dájmajt máhtta doarjjot stuorra dutkamprosjevtaj rámmaj sissñelin jali sierra juollodimij baktu.

Gá galggá doarjjot ásadusájt ávdeditjt dutkamdájmajt, de máhtta prográmma juollodit **strategalasj prosjevtajt** Dutkamráde ásadussaj vuododuvvam strategalasj prosjevtaj mønssstára milta. Juollodime ævto prosjevtajda li da galggi ávddånbuktet dutkambirrusijt alla kvalitehtajn sissñelin institusjávna ávdásvástádussuorgen jali ásadit ádá birrusav suorgijn ma li strategalasj ájnnasa. Prosjevta vierttiji vuododuvvat ásadusá strategalasj plánajda jali fáhkaplánajda. Dát la vájkkudimnævvon mij la stuorrudagá gáktuj fleksibel, ja danen hiehpá buorebut sáme dutkamij.

4.2 Rekrutterim gájka dásijn

Dutkamráde **post.doc.-stipenda** aneduvvi ávdeditjt sierramáhtudakvuodav ja vaddet dáktárijda gejn la alla máhtudahka máhttelisvuodav vijddásappot kvalifiserit ietjasa didalasj njunjusvirgijda. Rekrutterima diehti ja ájmonanedum diehti das máhtudagás ma li ásaduvvam sáme dutkamin mañemus jagijt, ierit ietján Dutkamráde sáme dutkama vuostasj prográmma baktu, sjaddá post.doc.-stipenda ájnas vájkkudimnævvon ádá prográmmán.

Dutkamráde la járggálam ietjas rekrutterimulmijn dan guovlluj vaj **dáktárgrádstipenda** e das galga juolloduvvat jur avta prosjæktaj, dat sihtá javllat prosjevtajda gánná dáktárgrádstipendiáhtta la ájnna bargge, jali la aktu. Sivva das la kandidátta sihke tjadát dáktárgrádav ruvábut ja oadtju buorep ávkev dutkamis gá barggá stuoráp prosjevtan. Dát la vuojnunagá riekta sáme dutkamin. Prográmma sissñelin la huoman máhttelis oadtjot ájnegis dáktárgrádstipendav jus la ulmme ásadit dutkammáhtudagáv. Valla huoman biejaduvvá gájbbádussan áhttse galggá tjielggit makkár fágulasj birásfálaldagá gávnnuji/makkár fágulasj birásfálaldagá le máhttelis ásadit kandidáhta birrasin.

Studentastipenda la dábálattjat læhkám dakkár áhpadusdoarjja mij galggá unnedit áhpadusluojgga dárbojt áhpadusá mañemus oasen. Dán lágásj stipenda juolloduvvin ávdep prográmmán studentajda gudi tjállin oajvvefágav-/mastergrádabárgov sáme tiemáj. Sáme studenta li læhkám vuoroduvvam oadtjot stipendajt, valla li aj vatteduvvam dáttja studentajda. Árdnik joarkeduvvá dán prográmmán oassen sáme dutkama rekrutterimdájman. Sávadahtte la stipenda tjanáduvvi dutkijprosjevtajda. Sæmmiláhkáj gá dáktárgrádstipenda hárráj sjaddá áhttse tjielggit birásfálaldagájt.

4.3 Rekrutterima dásseárvoperspektijvva

Dásseárvoperspektijvva galggá ájn liehket ájnnasin rekrutterimin. Dásseárvvo nav vaj nissunijda ja álmhájda vatteduvvá avtalágásj máhttelisvuoda, ja dát sisadná álgeduvvat vierttiji iesjguhtiklágásj dájma nissunijda ja álmhájda.

Ávdep prográmma vuorodibme rekrutterit nissunijt vuorbástuváj buoragit. Dáktárgrádaprosjevtaj juollodimen mannin 8 prosjevtaj 10 prosjevtaj nissun stipendiáhtajda, ja 15 studentstipenda gudi lidjin nissuna. Lassen prográmma eksplisihta ulmijn rekrutterit nissunijt dájda aj lij ájnnasin dan diehti gá sáme sebrudagán gájkkasattjat le nissuna gudi áhpadusáv vállidi, ja álmhá vas bissu ienebut árbbedábálasj bargojn. Ávdep prográmmaguhttala vuorbástuvvam rekrutterim hárráj ij la des nav dárbbu sierra vuorodit nissunijt vuolep dásijda. Sierra nissunrekrutterim máhtá ájn liehket dárbulasj mij guosská post.doc-stipendajda. Máhtá liehket ájggeguovddelin álgadit sierra dájmajt rekrutterit álmhájt studentstipendajda.

5 Guovdásj tiemáj tjielgadibme

Tiemá ja tjuolmmatjielgádusá majt prográmma ájggu dáttodit ja ávddánahttet, le vuododuvvam gájkkásasj perspektijvajda ja hásstalusájda ma li tjielggiduvvam. Prográmma ij bieja tjielgga ráddjimav tjalmostuvvam suorgij hárráj. Iesjguhtik metovdalasj vuoge ja analyhtalasj lahkanime ma disiplijnaj rájáj rastá manni máhtti liehket ájggeguovddelissan. Muhtem mudduj gulluji aj nammaduvvam suorge aktij. Dát dahká moattefágalsj lahkanimev ja aktisasj bargov iesjguhtik fáhkabirrasij gaskan ájggeguovddelissan, mij la dakkár ássje majt prográmma hálijt arvusmahttet.

Sjiervijbielijperspektijvva la ájggeguovddelin gájkká tiemáj hárráj.

5.1 Giella, árbbedábálasj máhtto, njálmálasj árbedábe ja girjálásjuohta

Dutkam sáme giella, njálmálasj árbbedábij ja girjálásjuoda birra le ájn hármmat ájnnasin, sihke ávddánahttet sáme kultuvrav ja nannit sáme giellav sebrudagán. Ajnas vuodo doarjjot dutkamav sáme giella birra le gá dat la iemeálmukgiella mij háladuvvá sámij Vuonan, Sverigin, Suoman ja Ruossjan, ja gá moadda sáme giella ja giellasuorge li áttaga vuolen.

Sáme giella la, dagu moadda ietjá giella, mannam buolvas buolvvaj njálmálatat, valla tjállemgiella ávddánahttem la oalle ádá fenomedna. Uddni gávnnuji gietjav sierra sáme tjállemgiella, ja akta dajs adná kyrillalasj alfabehtav vuodon. Sáme giella njálmálatat le histávra milta sihke sirranaddam ja lahkanaddam nuppe nuppev, ja histávrasj ássje ma li variasjavnáj duogen nav gá jiena, háme ja báhkobándudahka li ájn binnáv guoradaláduvvat. Juohkka sáme giella suorgge ja juohkka sáme giella duodast ávdep ájge máhtov jienadime- ja hábmevuogádagá baktu, subttasij baktu ja ábbáláhkáj njálmálasj árbbedábij baktu. Sáme giellaj dille dálásj sebrudagán rievddánij, ja vájku sáme giell adnem lassán muhtem suorgijn, nav gá duola dagu median, áhpadusán ja háldadusán, de dárba sáme sebrudahka doarjjagav ávdedit sáme giella adnemav. Doarjja la sierraláhkáj ájnnasin dajda giellajda ma li garra ájttaga vuolen, nav gá oarjjelsáme giella ja lulesáme giella.

Sáme giella dutkamin vierttiji liehket moadda lahkanimsajadagá ja vierttiji ierit ietján fármastahttet giellahistávra guoradallamav, dálásj sáme giellaj ja giellasuorgij guoradallamav ja sosiolingvivalasj ja giellahistávrasj guoradallamijt. Ajnas la áhpadusá tjadnasi rijkajgasskasasj dutkamijda iesjguhtik suorgen.

Giellahistávrálasj guoradallama vierttiji fármastahttet moadda bieles gielas, sierraláhkáj jiednadim- ja hábmeáhpav, valla aj báhkobándudagáv. Dákkár guoradallama le sierraláhkáj ájnasa oarjjel- ja julevsámegiellan, ja le hármmat ávkálasj kárttit giellahistávrálasj dilev dáj guovlojn. Ietjá ájnas suorgge mij aj muhtem mudduj guosská sáemmi tiebmáj, la bájkenammadutkam.

Báhtsadallam suorge sámegiell dutkamin le syntáksa, sierra gájt de ádáájjgásasj teorij milta. Danen viertti vuorodit guoradallamij ma guoski sámegiella gárgadisdahkamij, ja da vierttiji fármastahttet divna sáme giellasuorgij. Dát guoradallama vierttiji aj liehket ávddánahttemin syntáksadutkamav gájjkásattjat. Oarjjel- ja julevsámegiellan vierttiji aj dutkat fonologiav ja morfologiav. Gielladutkamin viertti arvusmahteduvvat adnet ienep giellateknologiav.

Sosiolingvístalasj ja giellasosiologalasj guoradallam vierttiji guoskat fenomenajt ma badjáni gá gielas ájvvali ja da máhtti guoskat sihke dálusj ja ádá ájggáj. Sierraláhkáj ájnas la guoradallat giellagáhttimav ja guovtegiellakvuoda ávtojt ja aj sámegiella oahppamav vuostasj- ja nubbengiellan. Giellaelládime dutkam viertti ednagit tjalmostuvvat.

Sáme sebrudahkaj la sierra árvvon jus dutkama aj fármastuhtti giella sajev máhtoj gaskostimnævvon ja kultuvra ja iesjdábo guodden.

Árbbedábálasj máhtto le álu máhtto iellemdájdusáj, luonndoluohkkojadnema, areáladnema, hiebadumvuogij ja kulturávdánbuktemij birra mij la njálmálettjat buolvas buolvvaj áhpaduvvam. Dát la dakkár máhtto mij la ájnas oadtjot dokumenterijuvvat ja dutkajuvvat sihke kultuvralasj suodjalime vuodon ja nanos guottedahhte ávddánahttema vuodon. Ájnnasin la sihke luonndoluohkkoj háldadime ja rievtesvuoda kárttim vaj árbbedábálasj máhtto ednamij ja luonndoluohkkoj adnema birra dokumenteriduvvá. Árbbedábálasj máhtto dokumenterim máhttá aj liehket guovdásj gálddon vahágahttemanalyjsajn ja gá strategijajt biedjá dálkkádakrievddamij diehti ja stuorra ávddánahttemprosjevtaj hábmidahttij. Iemeálmugij árbbedábálasj máhtto le ájnas sierraláhkáj Biologalasj moattebelakvuoda konvensjavná hárráj (bs. Art. 8j ja 10c) mij stáhtajt dákkár máhtov roadditjit, bisodittjat ja ávddánahttájtjot vælggodahttá.

Njálmálasj árbbedábij ja girjálusjuoda dutkam máhttá sisadnet iesjguhtiklágásj tevstajt, ierit ietján sáme subtsasijt, dijdajt, luohdedájdusáj ja oabme ja ádá girjálusjuodav. Sámij árbbedábálasj máhtto, ávdusj sebrudakiellem ja subtsastimiellem la buoragit bissum oabme tjállusijn. Sáme dálusj-subtsasa ja subtsasa li muhtem mudduj almmuduvvam girjijn, ja muhtem mudduj gávnnuuj tjállusa ja jiednebátte iesjguhtik vuorkájn. Ájnas la dá vuorkkámateriála dutkamijn aneduvvi.

Dutkam viertti gæhttjalit dárkkelappot dálkkut tevstajt, ja sierraláhkáj ájnas la sáme kultur-, iellem-, ja subtsastimværáldav guoradallat. Dát guosská oabmásamom materiála rájes majt dábdá, 1600-lágo rájes, gitta ádá sap girjálusjuoda rádjáj mij spiedjilasstá sámij dálásj dilev. Ádáájjgásasj sáme girjálusjuodadutkam la miellagiddivasj danen gá spiedjilasstá árbbedábijit sáme sebrudagájn ja aj dan ádástime prosessav.

Dutkam mij tjoahkki ja analyseri njálmálasj subtsasijt ma gávviij ádá ja dálusj ájgev, le sierraláhkáj ájnas danen gá állu máhtto ij la dokumenteriduvvam, valla gávnnu dássju dáj ulmuttij duogen gudi li bajássjaddam jur dákkár birrasijn.

Sáme girjálusjuoda dutkama ájnas bieles li tjanástagá ietjá iemeálmugij girjálusjuoda dutkamij. Dan aktijvuodan la metovdávdánahttem ájnas. Rijkajgasskasasj aktisasj barggo dákkár dutkama birra la ájnas ja viertti arvusmahteduvvat, sierraláhkáj danen gá sáme girjálusjuodadutkam le tjalmostahtedum rijkajgasskasattjat.

Dutkam sáme giela, árbbedábálasj máhtoj, njálmálasj árbbedábij ja girjálasjvuoda birra máhtttá liehket dákkár suorge:

- Giellahistávrrá ja bájkkenammadutkama
- Giellaoahppam ja guovtegielakvuoha
- Sáme giellastruktuvrra
- Sáme giella máhttogaskostiddjen
- Sáme girjálasjvuoha iemeálmukperspektijvan
- Ressursa- ja ednamadnema máhtto

5.2 Kulturdåbdomerka

Giella ja girjálasjvuoha li ájnas kultuvralasj ávddånbuktemvuoge. Valla kultuvrav máhtttá aj ávddånbuktet ietjáláhkáj, sihke materiálatlattat ja materiáladahtes hámen.

Moaddásijda la sáme kultuvrra sæmme gá dat iellemvuohke ja kultuvra mij sisednama sámijn lij sulá 100 jage dát rájes. Dási li állo siva gá dákkár dádjadus le nannusijt dabrijdam, mij iesj lij liehket miellagiddivasj dutkamsuorge. Vájku gák, de la dát juoga majt viertti duodas válldet, ierit ietján dan baktu ávdedit ádá dutkamav mij válldá vuodov ja tjalmostahtttá dan vijddudagáv mij sáme kulturdåbdomerkajn la ájge ja bájke hárráj. Oarjjelsáme vidjura vierttiji sierraláhkáj vuoroduvvat.

Máhtto ávdep ájgijs le ájnas jus galggá dálásj ájgev dádjadit. Sáme ávddåhistávrrá ja histávrrá la ájn ilá unnán dutkajuvvam, ja sáme vássámájge iesjguhtik belijt dutkam - dasi gulluji sihke empiralásj guoradallama ja teorehtalásj lahkanime - galggá dan diehti ájn vuoroduvvat ájnas suorggen ádá prográmmaguhttalín. Arkeologalásj ja tjálasj gáldo máhtti liehket vuodon gá galggá dálkkut ávdusj sebrudagáj iesjguhtik bielijt, nav gá sebrudakorganiserimav, ressurraadnemav, áromvidjurijt ja aktijvuodav ietjá álmukjuohkusij iesjguhtik geografalásj guovlojn. Vijddásappot de máhtti sáme ábnasmateriála guoradallama museatjoahkkijn vaddet ádá diedoijt dassta gáktu sáme kulturdåbdomerka li hábmduvvam ja rievddam ájgij milta, máhtttá liehket mañen vaddemin ádá dádjadusáv sáme duogátja gáktuj. Materiáladahtes kulturmujo, nav gá subtsastimdábe, luode jali juojggusa, subtsasa ja dijda li ájnas gáldo, ma ierit ietján máhtti liehket álggon tiemájda duola dagu morálla, iellemvuojnno ja subtsastimværált. Miellagiddivasj tjuolmma la dási lassen gáktu vássámájge ávddånboahttá dálásj sáme iesjdádjadusán ja gáktu dat aneduvvá aktijvalattjat dálásjájge hábmemin.

Kulturmujo li ájnas oasse kulturárbes, sierraláhkáj sáme aktijvuodan, gánná tjálasj gáldojs la binná. Kulturmujojt dutkam máhtttá vaddet buorep dádjadusáv iesjguhtik kulturmujojt aktijvuodan, gánná ja gággu da li luondon, gáktu kulturmujojt dálkkuduvvi ja árvon aneduvvi bájkálatlattat ja gáktu Sámedikke kulturmujojttoháldadibme doajmmá sáme sebrudagá gáktuj. Dákkár dutkam la aj ájnas áttjudim diehti buorep kulturmujojttoháldadusáv.

Sáme musihkka, duodje ja dájdda li ájnas suorge ma li unnán dutkaduvvam ja masi li dárbo lasse nævojda- ájnas dan baktu jut buohtastahttet ietjá álmukjuogkusij sulásasj kulturávdånbuktemij. Sæmme bále de la dát dákkár suorge gánná ádá sap ájge la dáhpáduvvam állo geldulasjássje gá ájádallá gáktu árbbedábálasj ávddånbuktemvuoge kombineriduvvi ádáájggásasj hábmima baktu. Dát vuojnno ienemusát juojggusij ja duojes. Árbbedábálasj juojggusa biejaduvvi ádá aktijvuodajda ja kombineriduvvá ádáájggásasj musihkajn. Duojen joarkeduvvá dálusj teknihka, háme ja mønssstara, sæmmibuoha gá dagáduvvi ádá gávne ádá teknologia baktu ja ádáájggásasj hábmima baktu. Jus galggá dádjadit dáj rievddádusdábij de máhtttá aj dádjadit ietjá bielijt sáme sebrudagás. Ietjá dutkamsuorge majt lij sávadahte nannit la aj sáme dájddahistávrrá ja dokumenterim ja guovdásj dåbdomerkajn analyserim ádáájggásasj sáme dájdan.

Sávadahte la vássámájge ja dálásjájge sægodusájt dutkat, duov mij la “árbedábálasj” ja duov mij la “ádaájggásasj” duon dán kultuvralasj ávddånbuktemijn.

Ájnas dutkamtiemá li:

- sáme árrromhistávrrá, dán vuolen sebrudakorganiserimav, ressursaadnemav, árrromvuoge ja aktijvuoha ietjá álmukjuohkusij, iesjguhtik geográfalasj guovlojn
- ássko ja subttasværált
- kulturmuhto
- ádaájggásasj dájdda- ja kulturávdånbuktema dagu filma, musihkka, gávvdájdda j.n.á.
- duodje
- buohtastahttet iesjguhtik kultuvralasj ávddånbuktemijt sáme sebrudagáj gaskan ja sámij ja ietjá álmukjuohkusij gaskan
- “árbedábálasj” ja “ádaájggásasj” sægodusá iesjguhtik kultuvralasj ávddånbuktemijn

5.3 Demografia ja álmukávdånnahttet.

Ávdep prográmmán ij lim mákkárik prosjevtá ma dássju demografíav ja álmukávdånnahttemav guoradallin. Dát la ájnas dutkamsuorgge, sierraláhkáj dajn guovlojn gánná assimilerim la bohtám mælggadabmusij. Dutkamsuorgge la guovdátjin gá galggá dádjadit gejn la ruohtsa sáme sebrudagán. Statistihkalasj ja numeralasj diedo sáme sebrudagá birra li ájnnasa gá galggá dutkat ja dádjadit ássijt ma li ájnnasa sebrudahkaj. Da li aj guovdásj vædtságin sáme sebrudakplánimin, ja nævvon mihttitjit báhtusijt dájmajs sáme sebrudagá gáktuj.

Dálásj dutkijda báhti moadda hástalusá gá sáme sebrudagá demografíav la tjalmostibme. Vuostatjin de li dasi tjanadum etnisitehta kategoria ma li aneduvvam ávdusj ja áda gáldojn, rievddi sihke ájge ja bájke gáktuj, ja sægodimkategoria aneduvvi. Dasi duodden de hiejtduvvi dabegis rijkavijddusasj almmulasj registrerima (ma lidjin ájgij milta) gálldon 1930-álmukláhko mañjela. Sámij bieles nuortarijkajn li áhtsálam demografíalasj, statistihkalasj tjoahkkev, valla ij la læhkám máhttelis dakkárav dahkat, ietjan gá muhtem bájkálasj guovlojn.

Dálla ælla mákkárik tjielgga ævto jalik mákkárik ásadusák prosedyra dakkár demografíalasj statistihkav ja analysájt dahkat sáme álmuga hárráj. Ájnas sivva das ila læhkám dat juridihkalasj ja etihkalasj hástalus mij la gá galggá tjoahkkít diedojt etnisitehta vuodojn. Állo faktora máhtti dættoduvvat gá galggá tjuojgodit álmuga vidjurijt ja rievddamijt. Rievddama vuolggi riegdádimijs ja jábmemijs, sisi- ja álgus jáhtem, mij nuppe vuoron máhtta vas vaddet máhtov sebrudagá ietjá bielij birra. Nammadit máhtta duola dagu njuorramánnájábmemav, mij máhtta vas ávddånbuktet ávdep ájgij álmuga buorre ja bahá bielijt ielldilij. Válldum ja fámilljastruktuvra la aj ájnas faktora, buohtastahte perspektijvan ájge ja/jali bájke gáktuj, máhtta vaddet áda máhtov sáme sebrudagá birra. Sáme sebrudagá kompleksitehta tjalmostattem ja sjiervijbilitij tjalmostattem máhtta perspektijvav vijdedit. Nammaduvvat aj viertti jut rájá sáme ja ietjá etnihkalasj juohkusij gaskan muhtem vidjurijn li gássjelisá. Danen la dynamikalasj perspektijvva iesjguhtik juohkusij hárráj ájnas, nav gá duola dagu moatteetnihkalasj válldumdille ja kultuvraj lánudibme.

Danen la dárbo prosjevtajda ma guoradalli rájnná demografíalasj diedojt ja aj prosjevtajda ma vuododi dákkár dutkamav, duola dagu:

- ulmusjláhkoávdånnahttemav ájgij milta
- sedentera (stuooves) ja nomádalasj (jáhtte) árrromhistávrráv
- fámilljastruktuvrajt, áhpadus ja virggeválljimav
- iellegæjno vidjurijt
- variasjavnájt sáme álmuga sissjelin
- sáme ja ietjá álmukjuohkusij aktijvuoda

- rijkajrastá buohtastahttema, histávrlattjat ja dálásj perspektijvas
- kategoria ja identehta ájge ja bájke gáktuj

5.4 Iellemdile ja iellemkvalitehtta

Nav gá ietjá sebrudagájn, de la læhkám stuorra rievddama iellemdilij gáktuj sáme sebrudagán mañemus buolvaj nalluj, dát guoskká ienemusát vuododárbojda álkkádusá ja økonomia hárráj. Álkkádussebrudagá prinsihpa buoredit iellemdilij ja gádodit sieradusájt la politihkalattjat mierreduvvam. Iesjuhtik dájma j tjadádime ja vájkkudusá gávviiji huoman makkár iellemdile li iesjuhtik sebrudagán. Sæmmibále de la sebrudahka rievddam mij guoskká mobilitehttaj, barggomárknánij, aktanårroma- årromdábijda. Máhtto dákkár variasjavnáj birra máhtta tjamostahteduvvat iesjuhtik juohkusav sebrudagán, sjiervijbiellegatjálvisájt, áldara jali etnisitehta milta. Gávnnuui aj variasjavná ja iesjuhtik dárbo ælådusájt, årrombájkij (smávsiida – stáda, oarjjelin – nuorttalin), fámilljastruktuvraj., værmádagáj, organisajavnnáiellemij j.n.á. hárráj. Sierralágásj hásstalusá li gá gehtja álles sáme sebrudagáv, stuorra sieradus áli iellemdilij gaskan sámij lunna nuorttarikaj ja Ruossjan. Dát hásstal sierralágásj buohtastahtte dutkamij moattefágalasj lahkanimijn.

Iellemdile li tjanádum bajássjaddamilláj, åhpadussaj, virggeválljimij, årrombájkájt ja årromhábmáj, iellemgæjnnuj, varresvuotaj jná. Dájt máhtta gáhtjudit sosiála iellema vuodokontekstan. Máhtov åvddånbuktet vaj máhtta láhtjet buorre tjoavddusij ja mihttidit dákkár stuorrudagájt, le viehka ájnasa dutkamij. Iellemkvalitehtta la aj tjanádum dási, valla mij vierttip sieradit dav gáktu iellemkvalitehtta rámmaævto dagáduvvi ja mihttiduvvi ja gáktu guhtik iellemkvalitehtav váset. Iellemkvalitehtta, jali dádjadus dassta mij la buorre iellem, le sosiála ja kultuvralasj stuorrudahka mij vuolggá dassta makkár aktijvuotta le ietjá ulmutij ja birrasij ietján. Sosiála værmádahka, organisajavnnáiellem, rádnastallam, berajaktijvuotta, valla aj iesjuhtiklágásj dájma bargos ja asstoájges le iesjuhtiklágátja milta mierredime gáktu ulmusj árvustallá mij la buorre iellem. Sosiála, økonomalásj, politihkalasj ja økologalásj rievddádusá li mierredime ja bukti ådá hásstalusájt dasi gáktu buorre iellem galggá liehket.

Nuorttarikaj assimilerimpolitihkka dagáj nav vaj stuorra oasse sáme álmugis niejededuváj aj ietjá álmuga ja oajválattjaj gáktuj. Állo hásstalusá li guoradallat gáktu dát la rievddadam iellemkvalitehta- ja varresvuodadádjadusáv. Dárbbu la aj åttjudit máhtov dassta makkár guhkep åjggáj vájkkudusá dassta li, ja makkár prosessa vierttiji biejaduvvat jáhtuj dakkár vájkkudusájt duostotjit.

Sierralágásj hásstalus la kártnit vájkkudusájt gáktu viesátvidjurij åvddånahthemav duon dán sáme sebrudagán. Állo bájkiin álmma stuorra ieneplågon. Nuora jáhttáji stádajda skåvláj ja bargoj diehti. Sjiervvebielij sieradusá aj stuorru åhpadusá hárráj. Dát máhtta liehket vájkkudime iellemkvalitehtav, varresvuodav ja iellemdilij.

Økologalásj rievddadusá, ådá økonomalásj ævto ja háldadusájt mierredusá li aj buktám rievdadum máhttelisvuodajt oassálastájt ællosujton, gulådusán ja ietjá luonndoávkástallamin. Dát la mañenagi nuppástuvvamij gájbedam sáme sebrudagájn. Ienep máhtto gáktu dákkár rievddadusá ja máhttelisvuoda li vájkkudam iellemdilij, iellemkvalitehtav ja varresvuodav li ájnasa.

Guovdásj tiemá máhtti liehket:

- iellemkvalitehtta ja buorre iellem
- iellemdile ájge ja bájke hárráj
- iellemgæjnno, ja buojkuldagá ja buojkuldakadno dán hárráj
- sjiervijbiele ja iellemkvalitehtta
- sáme varresvuodadádjadus

5.5 Máná ja nuora - bajássjaddamdile ja iesjartikulerim

Dat ávdđánahttem mij la dáhpáduvvam sáme sebrudagán dájť maņemus jagijť, la buktám áđđá ævtojt sáme mánáj ja nuoraj bajássjaddamdilláj ja iesjartikulerimij. Prinsihpalattjat la nav vaj sáme bájkkálasjsebrudagájñ li máhttelisvuoda látjedum nav vaj mánáj badjánibme galggá sáme kultivralasj ævtojt milta institusjávñáj ja mánájgárdij baktu. Sæmmibále de la muhtem struktuvralasj sieradusá sáme sebrudagáj gaskan ma bukti iesjguhtik ævtojt. Duola dagu muhtem suohkanijñ la sáme oahppopládna anon ja muhtema tjuovu dáro oahppoplánav, vájku vil oase mánáj- ja nuoraj sáme. Dát vuoset li stuorra sieradusá suohkanis suohkanij man áľlo mánájñ la sáme duogásj, gá buohtastáhtá man áľľu dáro mánáj sáme. Politihkalattjat la ávdeduvvam sávaldak sáme mánájñ galggá liehket jasska bajássjaddamdille sáme kultuvralasj árvov. Máhtto ávdusj ájge ja dálásj ájge sáme mánáj ja nuoraj dile birra le binnáv dutkaduvvam, mij aj boahťá ávdđán ávdep prográmmaguhtta evaluerimis.

Áhpadus ja skávllá li ájnas faktora sáme mánáj ja nuoraj bajássjaddamævtojt gáktuj. Binnáv la dutkaduvvam dán suorgen, sæmmibuohťa gá mærrádusá agev váldeduvvi ma guosski bajássjaddamdilijda.

Mánáj sosialiserimævto li áľov rievddam maņemus ájge. Akta dábdđomærkká la sáme mánáj sosialiserimin muhtem mærráj la dáhpáduvvam sissņelin stuorrafáľiljan ja berajværmádagán. Ájggeguovddelis dutkamgátjálvis la de gáktu dákkár ævto udnásj sebrudagán le rievddam. Máná ja nuora oassáľasťi áđđá ja iesjguhtiklágásj sosiála sajijn. Akta oasse dásj æjvvalimsajijs li sierraláhkáj hiebadum sidjij, ja li áľlessjattugij háľdo vuolen, duola dagu asťoájgeárdnik, gilpustállamsiebre, kulturskávllá, nuorajsiebre ja politihkalasj ja áľsko organisásjávñá. Dákkár formáľalasj sajijda duodden dahki máná ja nuora aj ietjasa æjvvalimsajijť, gánná áľlessjattuga li unnán siegen jali æľľitja ávvánis. Sierralágásj háľstalus la dádjadit sáme mánáj ja nuoraj oassáľasťemav globála æjvvalimsajijn ma li ávdđánahtedum, duola dagu internæhtta, musihkka- ja filmmaindustria. Sáme festivála li aj oassen dás gávás danen gá dájñ li áľu globáľak iemeáľmmugvijddudagá. Dát ávdástahtťá aktijvalasj oassáľasťemav áđđá æjvvalimbájkiñ gánná la áđđá kulturdábdđomerka ja máhttelisvuoda rievdadit iesjádjadusáv.

Mobilteknologia ávdđánahttem la aj buktám áđđá ævtojt bájkkálasj æjvvalimmønsťarijda. Guládállama hárráj la teknologia sæmmibále demokratiserim globála ja bájkkálasj sebrudagájť. Sæmmibuohťa la áľgoldis vájkkudimmáhttelisvuoda lassánam, ja mánáj- ja nuorajkultuvra differensieridum háme ávdđánahteduvvi áđđá áľgustuhťtem- ja sebrudahttemvuogij. Nav vuojñnep mij mánáj ja nuoraj iesjartikulerima ævto li rievddam. Sierraláhkáj máhtťá dát vájkkudit mánáj ja nuoraj giellaadnemav, asťoájgen ja ienep formáľalasj aktijvuodan.

Gájkkásattjat gehtjadum, de la mánáj ja nuoraj iedentitehttagatjáľdagáj birra ájnas dutkat vaj buorebut máhtťá dádjadit sámevuoda ævtojt boahťeájgen. Buohtastahtte dutkam ájge ja bájke hárráj le ájnas metodalasj vájkkudimmævvo dám aktijvuodan.

Ájggeguovddelis áľsse máhtti liehket:

- iellemdile ja gáktu máná ja nuora vásedi iellemkvalitehtav
- gáktu dá áđđá æjvvalimsaje vájkkudi mánáj ja nuoraj bajedimev ja sosialiserimav
- gáktu sjiervvebielij sadje hábmiduvvá duon dát aktijvuodan
- gáktu sáme máná ja nuora ávdedi ájádállamijť iellemkarriera birra
- mánáj ja nuoraj giellaadno
- gáktu ávdđánbuvteduvvá sámevuohťa dáj áđđá æjvvalimsajijn
- sáme mánáj ja nuoraj skávlládille

5.6 Ádåájggásasj sáme sebrudakásadibme

Maŋemus 20 jage le sáme sebrudakiellem hármmat rievddam. Ádåájggásasj sáme sebrudakhábme la ávddánahtedum ásadus tsieggimijn moatten suorgen, nav gá áhpadusán, median, dutkamin, varresvuoda suorgen, æládusán, dájdda væráldin, kulturiellemin ja kulturmujtto suorgen.

Guovdátjin dán ásadus tsieggimin la Sámedigge, mij ásaduváj 1989 jage. Ávdástiddje orgádna ja sierralágásj háldadusvuogádus gánná la ávdásvásstádus iesjguhtik sáme ássjesuorges la maŋenagá ásaduvvam láhkaásadime, ásadustsieggima ja fábmno sirddema ja integrerima baktu. Sámedigge ávdástahtta sihke vuojtov ja Vuona demokrahtalasj stivrrimvuogádusá vijdásávdánahttemav. Sámedikke sadje ja posisjávnná Vuona stivrrimvuogádusán ja sáme sebrudagán le ájn ávddánahttemin. Buohtalakkaj dájna lea j læhkám ávddánahttem sáme siviylasebrudagán nuppástuvvamij ja ádå hiebadimij baktu.

Gájkkásattjat máhtta ásadustsieggimav gáhtjudit nasjávnnátsieggimprosessan. Nasjávnnátsieggim buktá aj homogeniserimav. Ásaduvvi aktisasj rámma sihke institusjávnlattjat ja ájadallamvuohkáj, mij máhtta buktet ádå geldulasjvuodajt ja sieradusájt sáme sebrudagá sissnelin. Ietjá ájnas bielle la guoradallat dan birra gáktu iemeálmugij rahtjam politihkalasj inklusjávnnáj sissnelin nasjonalstáhtaj vájkkuduhtta nasjonalstáhtav itjas ásadussan. Dát guosská iesjmierredime assijda. Gáktu la sáme iesjmierredime ávddánahttem læhkám, ja makkár ævto ja raddjima li iesjmierredime vijdásávdánahttemin nasjonalstáhta sissnelin? Iesjmierredibme tjielggiduvvá liehket dynamalasj, ja gávnnuji ihkap állo máhttelis tjoavddusa. Iesjmierredibme ij máhte dádjadit dássju nasjonalstáhta rámmaj sissnelin, valla aj rijkajgasskasasj vuoynos. Dát dahká ájggeguovddelin guoradallat sáme sebrudagá aktijvuodav (sihke luojevdis organisasjávnnájt ja formálasj politihkalasj vuogádusájt) rijkajrásteldiddje ásadusáj ja doajmmasuorgij gáktuj. Sierra tjalmostibme dán aktijvuodan lij liehket nuortarijkalasj/Ruossja, danen gá sáme árronguovllo la nieljen stáhtan. Ájnas la aj tjadádit buohtastahtte dutkamav globálatattjat, ietjá iemeálmugij gáktuj ja etnihkalasj aktijvuodajt gájkkásattjat.

Mij gullu sierra dutkamij suorgij hárráj, de prográmma vuorot tjalmostibme biejaduvvá ádå ásadusáj ævtojda ja daj ávkálasjvuohhtaj. Gatjálvistjuolmma ja analysa dassta máhtta dahkatvuodov ádå máhtojda ja bohtá ávcken sáme kultuvra- ja sebrudakdágástallamijda. Prográmma ájggu hásstalit dutkamav gánná la teorehtalasj perspektijva vuodon ja aj mij guoradallá sierra suorgijt. Ájnas doajmma la ávdedit dutkammáhtov dassta gáktu sáme ásadusá doajmmi æktomierrediddjen sámpolitiikka suorgen. Ájggeguovddelis gatjálvistjuolmájt máhtta tjadnat Sámedikke ja ietjá politihkalasj ásadusáj ávddánahttemáj ja aktijvuodajda sáme sebrudahkaj ja álgoldis væráldij, nav gá nuortarijkalasj aktisasj bargov ja iemeálmukaktisasj bargov. Sierraláhkáj guovdátjis la demokratiaávdánahttem ja fábmostávtjom gatjálvisá ja almmulasjvuohhta. Mediaj sadje ja sisadno la ájnas dán aktijvuodan. Gájkkásattjat la aj miellagiddivasj buoredit dádjadit válgaj ja jienastiddij dagojt. Stáhta, suohkana, fylkkasuohkana ja ietjá háldadusorgána Vuonan li tjanáduvvam háldadus- ja mierredimstruktuvrraj gánná Sámedikke sadje ij agev la mierredum ja jalik ij la ráddjidum læhkám. Dánna lij relevanta liehket tjuovggit iesjguhtik aktijvuoda dynamihkav ássijn Sámedigge la ávddánahttam jali majn la maŋen læhkám ja politihkalasj vuorodimij vuodov.

Sámedigge galggá aj dievnnut sáme álmugav aj siviyla sebrudagáv. Gáktu dá aktijvuoda li ávddánahttam ja makkár hásstalusá gávnnuji, li guovdásj dutkamássje. Ájnnašamos ásadusá sáme sebrudakiellemiin li d ama máhtti gáhtjuduvvat iellemdásseinstitusjávnnán, mánájgarde, áhpadusvuogádusá ja varresvuoda- ja sosialdievnastusá. Maŋemus jagijt li dá suorgij sissnelin ásaduvvam ásadusá gejn li sierra tjalmostahttema sáme kultuvrraj iesjdádjadussaj. Gáktu la æjvvalime dákkár ásadusáj ja sebrudagá gaskan læhkám? Makkár sadje la læhkám dákkár ásadusájn, ja makkár sierra hásstalusá li dákkár ásadusájn?

Oanegattjat tjálestam bivddá prográmma dutkat ássijjt tjuovvo gatjálvistjuolmaj gáktuj:

- sáme nasjávnnáasadibme
- iesjmierredibme
- demokratiaávdánahttem ja fábmostávtjtom
- válgga ja jienastiddjij dago sámedikke válgaj hárráj
- sáme ásadusáj ávdánahttem ja aktijvuoda sáme sebrudahkaj, ietjá ásadusájda ja álgoldis væráldij

5.7 Luonndoluohkko ja rievtesvuoda dille

Máhtto sáme ednam- ja luonndoluohkkojadnema birra la ájnas almmulasj luonndoluohkkoj háldadimen ja rievtesvuoda tjielgadime aktijvuodan. Állo viertti rievddaduvvat ávdvál gá sáme guovloj adnema dokumenterim boahdá sámmi dássáj gá ietjá dákkár dokumenterim rijkan ietján.

Dárbbbo la kárttit ávdusj ja dálásj adnemav. Dát la dakkár barggo mij viertti dagáduvvat moatteláhkáj, ja mij juohkus iesjguhtik dutkamsuorgijda ja mij bivddi fágajrasteldiddje ja moattesuorgák prosjevtajda. Dákkár kártimin ájge milta la vájkkudusá ma gájbbedi aktisasattjat bargatjit sissjelin sáme bájkálasjsebrudagá ja álgoldis sebrudagá gáktuj.

Ietjá hástalus la ávdánahttet vuogijt ma tjalmostahtti luonndoluohkkoj ávkástallamav, ja dábijt ma li tjanáduvvam dákkár luonndo adnuj. Ávkástallama baktu aj tjuovvu máhttelisvuoda boasto ávkástallamij, ja danen la sámmibále ájnas guoradallat rievtesvuodadádjadusájt ja adnema sissjálásj ávtojt ja njuolgasusájt árvustalátjit dábijt ja dádjadusájt kvalitehta birra mij guhkep ájggáj máhtij rievtesvuodajda vuodov dahkat. Ja joarkkan dási la hástalus gáktu sáme árbbedábe máhtti dokumenteriduvvat ja giehtadaláduvvat ávkálasj nævnon rievtesvuodaadnemij aktijvuodajn. Mañemus låge jagijt la iesjguhtik sebrudakaktijvuodajn læhkám ienep tjalmostibme luonndoássjijda duola dagu ulmuttij vájkkudimijda luonnduj ja dárbojda arálajt, ja sjaddoijt ja iellijt suoddjit. Danen máhtta aj tjalmostahttet iesjguhtik háldadimfábmudagájt. Relevanta la de oadtjot ienep máhtov bájkálasj adnemvuogij ja iesjguhtik háldadimfábmudagáj æjvvalime birra, ja iemeálmukrievtesvuoda ja birásrievtesvuoda gatjálvistjuolmajt majt dákkár æjvvalime vuojnnusij bukti.

Nuorttaguovloj boandás luonndoluohkkoj tjamostibme buktá máhttelisvuodajt ja hástalusájt. Iemeálmukperspektijvva la ájnas dákkár aktijvuodan, ierit ietján rievtesvuoda, mañen- ja iesjmierredibme, kapasitehtta- ja máhttoávdánahttem ja aktisasj barggo stáhtaj ja iemeálmugij gaskan. Ávdánahttem dáhpáduvvá jáhtelit nuorttaguovlojn. Dutkam ja máhtto mij tjuovvu ja hiehpá sebrudagá dárbojda, báhti sjaddat ájnasa boahhte ájgen.

Ednam- ja tjáhtjádakrievtesvuoda bargon la stuorra ja ágij milta vijdes ávdánahttem, Vuonan aj. Dokumenterim, máhtudahka ja máhtto li dárbulasj ækton buorre ávdánahttema hárráj. Dánna vuoseduvvá prosessajda ma lidjin Finnmárkolága hárráj, ja dan barggij majt Finnmárkokommisjávnná galggá barggat. Vijdábut de la aj Sámeriektájuohkusa tjielgáduš Finnmárko oarjjelin guovloj hárráj ájnas boahhte jagijn. Juogos vuorddemis gálggi ietjas bargov 2007 jage nalluj, ja tjuovvolibme galggá biedjat vuodov ájnas ja ájgegeguovddelis gatjálvistjuolmajda.

Rijkajgasskasasj sebrudagán, sierraláhkáj AN:n ja EU:n, valla aj nuorttarijkajn, la iemeálmukrievtesvuoda tjalmostibme lassánam. Dutkam ja máhtto dálásj konvensjávnnáj birra ja ádá riektá nævojs li ájnasa boahhte sebrudagá ávdánahttemin. Buojkulvissan de la dagádum

konsultasjavnásjehtadus stáhta oajválattjaj ja Sámedikke gaskan, ja dán aktijvuodan máhtti dan njuolgasusáj analysa iesjguhtik ássjesuorge gáktuj liehket miellagiddivattja.

Ájggeguovddelis tiemá li:

- sáme dábegis rievtesvuoda ja rievtesvuodadádjadus ednam- ja tjáhtjádakguovloj adnema birra
- norma gá galggá árvustallat dábegis rievtesvuoda ja rievtesvuodadádjadusáj kvalitehtav
- bájkálasj adnemvuogij ja iesjguhtik háldadimfábmudagáj æjvvalime vidjura
- konsultasjavnáárdniga njuolgasusáj iesjguhtik ássjesuorgij gáktuj ma guoski luonndoluohkkojda ja rievtesvuoda dilijda
- nuorttaguovloj ávddánahttem iemeálmuk- ja ressursaperspektijvas
- buohtastahte gatjálvistjuolma ma guoski iemeálmuga ednamrievtesvuodajda
- rijkajgasskasasj ávddánibme iemeálmukrievtesvuoda ássjijn

6 Rijkajgasskasasj aktijasj barggo

Internasjonaliserim la strategalasj vájkkudimnævvo dutkamin Vuonan nannim diehti diedalasj kvalitehtav, buoredim diehti aktijasj bargov ja ruhtadimev álggorijkaj gáktuj, ja ávddánahttemin Vuona birrasij nav vaj máhtti ávddánbuktet ja ádå máhtov sijddaj viedtjat. Danen la inep internasjonaliserim akta oajvvevuorodibme Dutkamráde strategiasj. Dát aj guoská sáme dutkamij. Mañemus jagij ávddánahttem la vuosedam prográmma vierti dættodit ulmev jáksát rijkajgasskasasj aktijasj bargov Vuona dutkambirrasij ja ájggeguovddelis álggorijkaj dutkambirrasij gaskan – gájjkkásattjat, sáme rámmáj sissñelin ja oassen iemeálmukdutkanis. AN:a Iemeálmukásšij Stuooves Forum la ietjasa mæredusáj ávddánbuktám stuorra dárbov máhtojda værállda iemeálmugij birra moatten vuodulasj suorgijn duola dagu demografian, ressursajn, rievtesvuoda dilij ja árbbedábálasj máhto gáktuj. Rijkajgasskasasj aktijasj barggo ulmutij ja alepáhpáduv iemeálmukásadusáj gaskan la vuosedam miján la állo oahppat guhtik guojmmánimme vásádusáj mij guoská globála prosessajs áhpáduv, kultuvra ja giela hárráj. Danen la dárbov nannit globálak iemeálmukdutkanav ja ásadit æjvvalimbájkijt dán suorge diehti.

Iemeálmukmáhtto la ávdeduvvam globála dutkamsuorggen, ja oassálasj áttjudimen ájnas máhtov luonndobirása birra ja ulmutja aktijvuodav dálkkádagá, duobddágij, iellij, sjattoj ja birrasa gáktuj. Dát la dakkár máhtto massta la stuorra berustibme álles væráldin, ja mij la sierraláhkáj ájggeguovddelin biologalasj moattebelakvuoda konvensjavná gáktuj, ja danen aj Vuona gáktuj, mij la dáv konvensjavnáv ratifiserim.

Vuorddujuvvam ávddánahttem nuorttaguovlojn buktá ádå hásstalusájt iemeálmuksebrudagájda, ja dutammáhtto sjaddá tjoavdosássjen. Akta hásstalus dánna sjaddá oadtjot ávddán arktalasj álmuga ietjas dádjadusáj luonndo- ja kulturprosessaj birra nuorttaguovlojn.

Danen prográmma la sávadussan arvusmahttet dájmalasj aktijasj barggij dutkij ja dutkamásadusáj gaskan Sámen ja vaj sáme dutkama biejaduvvi iemeálmukperspektijvvaj ja aj gájjkkásasj rijkajgasskasj aktijvuohatjaj.

7 Diehtujuohkem ja gaskostibme

Mañemus jagijt la sáme dutkama gaskostibme tjalmostahtedum ienebut ja ienebut. Sáme dutkama vierttiji gaskostuvvat sihke diedalasj ja álkkep hámen. Ájnas la gaskostit dutkambáhtusijt

álmulasjvuohtaj gájjkásattjat, ja sierraláhkáj gaskostit ruopptot diehtovaddijda dan sebrudagán gánná la dutkam ja iehtjádijda gudi li sæbrram. Gá gaskosta almmulasjvuohtaj dutkamav sáme dilij birra, de máhtta liehket ávkken sáme iesjdábdo huksuj. Danen viertti stuorra oasse álkkep gaskostimes liehket sámegeiellaj. Sáme dutkam máhtta dási duodden sjaddát ájnas oassen iemeálmukdutkan ávddánahttemis, nasjovnálattjat ja rijkajgasskasattjat. Dutkamprógrámma ja ájnegis dutke vierttiji álojt dættodit man ájnas la jáksát ulmuttijt avijsaj, radio, TV ja internehta baktu, ja aj njálmálettjat ávddánahttet báhtusijt tjáhkanimijn ja konferánsajn. Prógrámma galggá ávddánahttet sierra plánav dutkamdiedoj gaskostime hárráj, mij la hiebaduvvam iesjguhtik ulmmejuohkusijda, dáj gaskan aj almmulasj mierrediddijt sihke dáttja ja sáme bielen. Gá almmudi ruhtadimijt gaskostibmáj, de galggá ádálágásj ájádallam ja sierra ávkálasj gaskostallamvuoge dættoduvvat.

Jus galggá rekrutterit ienep sámijt dutkamij gák dálla la, de la ájnas báktet mánáj ja nuoráj berustimev dutkamij. Prógrámma galggá danen álgadit aktisasj bargov Dutkamráde iesjguhtik dájmaj mánáj ja nuoraj gáktuj ja gánná li sierra dájma sáme mánájda ja nuorajda dættoduvvam.

Ájnegislágásj doajmma la almmulasjvuohtaj gaskostit sáme dutkamdiedojt la Dutkambievij aktijvuodan. Aktijvuolta Dutkambievijda ja Dutkamráde dájmajda mánájda ja nuorajda vaddá aj oarren aktanahttet sáme dutkamav Dutkamráde gájjkásasj dájmajda ja prógrámmájda.

Diedalasj almmudibme la gaskostime oajvvekanálla dutkamsebrudagá sissjelin. Prógrámma la ulmmen dutkam sáme dilij birra galggá álubut ávdeduvvat almmulasj almmudibmáj ja vaj sáme dutkam almmuduvvá sámegeiellaj, dárogiellaj ja ieñilsgiellaj. Ráddidus dættot nannusit sámegeiella galggá ávddánahtteduvvat dutkamgiellan, ja prógrámma galggá láhtjet dilev nav vaj girjealmmudime ja diedalasj artihkkala almmudibme sámegeiellaj galggá doarjoduvvat. Muhtem mudduj vatteduvvá aj doarjja járggálit diedalasj bargojt dárogielaj, sámegielaj ja ieñilsgielaj gaskan, vuostatjijn bargojda ma li buvtaduvvam prógrámmas. Guhkesájge doarjja dættoduvvá gá galggá doarjjot sáme diedalasj ájggetjállagijt referee-árdnij.

Máhtta aj liehket ájggeguovddelin aktanbarggat Dutkamráde humanistalasj ja sebrudakdiedalasj dutkama almmudimnammadusájn. Dájnas máhtta sáme bargo árvustaláduvvat dan milta makkár kvalitehtta danna la dáttja dutkama gáktuj, sæmmibáttá gá prógrámma máhtta vájkkudit vaj sáme dutkam duodaj almmuduvvá.

8 Boadosmihto

8.1 Dutkerekrutterim, alla diedalasj kvalitehtta ja internasjonaiserim

Prógrámma biedjá stuorra dættov rekrutterimij. Sávaldahka la juohket ienep post doc.-stipendajt prógrámma guhttalín, dade buorep jus álgo rájes juo, danen gá dárbo málssomijda njunnusj virgijn boahdá oanegasj ájgen.

Doktorgrádstipendajt la aj ulmmen ienedit ávdep prógrámma gáktuj. Sávadahtte la ienedit sáme sáme doktorlágov, ja prógrámma la ulmmen ienep dutkam galggá sámegeiellaj tjadáduvvat. Vájkkudimnævnon ávddánahttet sámegielav dutkamgiellan, de máhtta juolloduvvat biellejáhkásasj lijggestipænnda stipendiáhtajda gudi ietjasa dutkamijt sámegeiellaj tjállí. Dárbbó la aj lasse máhtudahkaj sábmáj guoskkasasj dutkamis álggálin sámegielak dutkambirrasa. Prógrámma galggá danen aj rekrutterit ietjá ásadusájt ja birrasijt.

Nav gáktu sáme dutkama ávdep prógrámma, de galggá aj dát ruhtadit mástertjállusijt sáme guoskkasasj ássij birra.

Prográmma ulmmen la aj ruhtadit stuoráp, rijkajgasskasasj dutkamprosjevtajt gánná li moadda dutkamásadusá oassálasstem. Galggá sierraláhkáj tjalmostahttet gaskostam bielijt dáj prosjevtajn, nasjonalalattjat ja rijkajgasskasattjat.

Prográmma dutket ja stipendiáhta galggi prográmmaguhttala milta ábbálettjat tjalmostahttám ietjasa tjielggasit rijkajgasskasasj aktijvuodan i.i lágádallamijt adnám rijkajgasskasasj konferánsajn, almmudam girjijt dakkár almmudagájn ma aneduvvi árvon rijkajgasskasattjat, ja almmudam artihkkalit girjijn ja ájggetjállagijn refree-ártnigijn. Prográmma stivrra boahtá sierraláhkáj tjuovvot dáv ja biedjá jáhtuj rievddadim dájmajt jus rijkajgasskasasj oassálasstem sjaddá ilá binná prosjevta dutkamulmmela gáktuj.

8.2 Ienep máhtto sáme dili birra – gaskostimdájma

Prográmma dættot nannusit almmudimev ja gaskostimev, sámegeiellaj aj. Galggi almmuduvvat nav álo doktorbargo gá máhttelis, ja doarjja ietjá almmudimijda galggá aj laseduvvat ávdep prográmma gáktuj. Stuoráp prosjevtaj sissjelin galggi girje buvtaduvvat. Prográmma galggá doarjjot sáme diedalaj ájggetjállagijt ja ruhtadit járggálimijt sámegeiellaj ja iennilsgiellaj girjijt ja artihkkalijt ma prográmmas li buvtadum.

Galggá dættodit doarjjot nasjovnálasj ja sierraláhkáj rijkajgasskasasj dutkamkonferánsajt ja seminárajt. Galggá aj dættodit gaskostime almmulasjuoda gáktuj, sierraláhkáj mánáj ja nuoraj gáktuj.

Prográmma mæhttasijdo galggi álu ádástuhteduvvat, ja galggi aj diedo boahet sáme dutkama ruhtadimmáhttelisvuodaj birra Dutkamráde ietjá prográmmajn ja vuorodimijn baktu.

8.3 Ráddjim ja aktanahttem Dutkamráde ietjá prográmmaj

Prográmma sisadná hármmat vijdes tiemájt ja ássjijt. Dási duodden gálggi aj dutkamráde ietjá prográmmaj¹ baktu máhttet ruhtadit ællosujtto-, dálkkádkak-, duobddák- ja birásássjij dutkamtiemájt, ja aj sáme guoskasasj varresvuodadutkamij, Dutkamráde nuortarijkkaguovlojstrategija aj vuoroduvvat galggi.

Prográmma galggá nannit dav vijdes ja rasteldiddje sáme suorgev aktanahttemav dáj dájmajt:

- doajmmat aktijvalattjat ávdástiddje sajen ietjá prográmmaj gáktuj ma guoski jali máhtti guoskat sáme kultuvra ja sebrudagá bielijda
- Ásadit aktisasj sajijt dákkár prográmmajn, duola dagu konferánsaj. Gaskostimdájmajt ja máhttelis ruhtadimijn.

9 Ájggepládna, ruhtadibme ja báhtusij jáksám

Prográmma plánijuvvá 94 milijávná krávnásasj rámma sissjelin, májt Barggo- ja sebrudahttemdepartemænnta (BSD) ja Máhttodepartemeænnta (BD) ruhtadi. BD-ruhtadibme, mij la stuorámus oasse prográmmabudjehtan, la gájjkásasj ruhtadibme mij váldeduvvá rudájs ma Dutkamráde humanististalaj ja sebrudakdiedalaj dutkamij ruhtadimoases. Plániduvvam

¹ Jage 2007:n la Rijkajgasskasasj polarjahke, Birás 2015, NORKLIMA, AREAL.prográmma, Varresvuoda- ja hüksodievnastusá prográmma, Psyhkalasj varresvuoda prográmma, Birás, gena ja varresvuoda ja álmukvarresvuodaprográmma.

økonomalassj rámma galggi aj joarkeduvvat Dutkamráde ávdusj sjehtadum vælggogisvuodaj mij gullu prográmmajda/ruhtadimijda sáme dutkamij. Almma budsjehtan li 86 milijávná krávná prográmstivra háldon 2007-2017 ájggeávdđaj.

Sáme dutkambirrasa l ájn ásadime ja ávdđánahttema vuolen. Dát buktá dárbov guhkep ájggásasjj ja stuovesláhkáj ruhtadimev oadtjot. Ávdep prográmma la vihtta jage vihþam, ja dát la aneduvvá ilá oanegasj ájggen dutkambirrasijs. Danen válljiduvvá dálla gæhttjalit låge jage ájggeávdđa. Prográmma galggá huoman evalueriduvvat gá vihtta jage li mannam, vaj máhttá divvot dájmajt jus la dárþbo, juogu dan diehti vaj prográmma buoredut dævdđá prográmmaplánav ja doajmmaplána ulmijt jali váj máhttá buorebut tjuoivvolit ádå dárbojt ma ávdđánbåhti gá dutkamdárbo rievddi. Ierit ietján de galggá árvustaláduvvat viertti gus varresvuoda- ja luonndodiedalassj dutkamsuorge (ællusujtto-, dálkádak- ja birásássje) váldeduvvat maþen prográmmaj, váj le gus dákkár dutkamin buoreþ ævto Dutkamráde ietjá prográmmajn.

Vijdes rekrutterim sáme dutkamij la ájnas ulmme. Gá prográmma galggá doajmmat bielev guhkebut gá ávdep, de la guovdásj ulmme juollodit lagábuj bielev ienep doktorgrádstipendajt gá ávdep prográmmán. Stuurra oasse dán lasedimes viertti dagáduvvat doarjjaga baktu dutkamprosjevtajda ma rekrutterimav ávdedi. Ulmme la Dutkamráde rekrutterim sáme dutkamij maþenagá galggá boahþet dutkamprosjevtaj baktu, ij ájnegis doktorgrádstipendaj baktu. Post.doc.-stipendaj låhko viertti aj laseduvvat, ja viertti adnalit juogalágásj stipendárdnigav mastergrádstudentajda sihþardime rekrutterima doktorgrádadássáj.

Dutkama internasjonálerim máhttá dagáduvvat moatteláhkáj. Sáme dutkama hárráj la læhkám állo rijkajgasskasj konferánsa ja álggorijkak guossedutke, ja prográmma sihtá joarkket dákkár dájmajt. Dálátjjj ælla huoman læhkám stuurra, rijkajgasskasassj dutkamprosjevtaj tjadáduvvam. Ájnas la jus prográmma ruhtadibme máhttá dákkár prosjevtajt luovvit.

Dutkama gaskostibme la aj hármmat ávkálassj, ja prográmma galggá vuorodit iesjuhtiklágásj gaskostimhámiþt. Dát gájþþet ierit ietján járggålimev ja hiebadimev dutkambåhtsuisj dáro- ja ienþilsgiellaj, sierraláhkáj de la sámeþiella járggålibleme divras. Multimedialak gaskostimháme máhtti aj stuurra gállon jus vuoset ájggeguovddelis la doarjjot dákkár gaskostimev.

10 Organiserim

10.1 Prográmmastivra

Vuostasjamanuenssa Bjørn Bjerkli, Tromså universitehtan, jádediddjen.

Professor Bjørge Evjen, Tromså universitehtan.

Lektor Anni-Siiri Länsmann, Oulu universitehtan

Professor Nils Oskal, Sáme allaskávlán.

Doajmmajádediddje Kjersti Schanche, Várjjat Sámi Musean

Professor Per Selle, Bergena universitehtan

Professor Lars-Gunnar Larsson le professora Mikael Svonni, Ubmema universitehtas, sadjáj boahþám

Seniorrádevadde Torvald Falch, Sámedikke observatørra.

Ássudakdirektørra Máret Guhttor, le observatørran Barggo- ja sebrudahttemdepartementas

10.2 Prográmmastivra mandáhtta

Nammadibme ja doajmmaáigge

Diedadivisjávnná la nammadam prográmmastivrav 01.05.07 rájes. Ájggomus la låge jage prográmmaáiggeguhttal 01.05.07 rájes 30.04.17 rádjáj, ja prográmmastivra doajmmaáigge la 6 máno ienebun gá prográmma guhtal danen gá galggá várajda válldet árvustallam ja gaskostimbárgojt.

Álgodis evaluerim galggá tjadáduvvat gá vihtta jage li gállám. Prográmma stivvra nammaduvvá dan diehti vidá jáhkáj (01.05.07 – 30.04.12) mav la máhttelis guhkedit gitta 30.10.17 rádjáj.

Bargo

Sáme dutkama II prográmma

Prográmmastivvra galggá tjuovvolit sáme dutkama doajmmaplánav. Prográmmastivvra rapporteri Diedadivisjávnnáj dán aktijvuodan. Prográmmastivvra ávdást Dutkamrádev dán aktijvuodan ja dat la ávdásvásstádus berustit prográmma jáksá dajt ulmijt ma li biejadum prográmmaplánan ja vaj tjadáduvvi mávsulasj vuogij daj rámmaj sissnelin majt divisjávnnástivvra la mierredam.

Divisjávnnástivvra máhtta buktet ádá stivvrimsignálajt prográmmastivvraj prográmmaguhttalin. Prográmmastivvra galggá:

- ávddánbuktet dutkamdárbojt, álgadit prosjevtajt ja ietjá máhtudakbajedim dájmajt ja árvustallat hiebalgis dutkambirrasijt ja prosjektaoajvvadusájt prográmma ulmij ja vuorodimij gáktuj,
- berustit vaj prográmma iesjguhtik dutkamtiemá oadtju muttágis sajev prográmma rámmajn ja árvustallat gáktu gájkásasj perspektijva dættoduvvi juohkka tiemá gáktuj,
- tjuovvolit álgedum prosjevtajt ja ietjá dájmajt – aj sáme dutkama dájmajt majt Dutkamdivisjávnná suorge álgadij ávdddála gá prográmma álgeduváj – kvalitehta, relevánsa ja tjadádime hárráj,
- sihkarasstet vaj prográmma ressursa aneduvvi mávsulasj vuogijn mierreduvvam ulmij gáktuj,
- arvusmahttet værmádkásadimijt dutkij gaskan, nasjávnnálettjat ja rijkajgasskasattjat,
- arvusmahttet fágajgasskasasj ja moattefágasaj dutkamij moatte dutkambirrasij aktisasjburgo baktu ja láhtjet sajev nav vaj Vuona dutke máhtti ávkástallat rijkajgasskasasj dutkamijt ja jáksát rijkajgasskasasj gaskostimev,
- arvusmahttet vaj sáme dutkama vuojnusij báhti ja almmulasj dágástallamav sáme dutkama birra, ja subtsastit mediajda ja álm mugij prográmma dájma birra,
- ávddánahttet ja tjadádit strategijajt gáktu gáskostit dutkama máhtov ja báhtusijt iesjguhtik nasjovnnálasj ja rijkajgasskasasj addnejuohkusijda, mediajda ja almmugij

Dutkamráde strategiasj berustime

Prográmmastivvra galggá duodden várajda válldet Dutkamráde bajemus strategiasj berustimijt. Prográmmastivvra máhtta dajnas liehket guládímorgádnan gá Dutkamráde galggá buktet javllamusájt ássijn ma gulluji sáme dutkamij, buktet javllamusájt dutkamstrategiasj dokumantajda ja buktet sierra álgadimijt ja plánajt Dutkamráde barggij sáme dutkama hárráj.

Fábmudusá

Prográmma stivvra dahká budsjehttaplánav prográmma guhttalij, ja jahkásasj budsjehttatjállusijt ja diedádusájt dájma birra ma biejaduvvi Dutkamráde ávddán. Prográmmastivvra juollut rudájt daj fábmudusáj sissnelin ja majt Vuona dutkamráde la vaddám ja prográmmastivvraj ietjá njuolgasusáj milta.

Prográmmastivra barggo ja prográmma báhtusa galggi álgoldis evalueriduvvat gá vihtta jege li gállám. Evaluerim máhtta dagádit nav vaj álles prográmmastivrra jali oasse ájrrasijs máhtti málsoduvvat ja/jali prográmma sisadno máhtta rievdaduvvat.

10.3 Prográmma háldadibme

Dutkamráden la ávdásvástádus organiserit prográmma háldadusdájnav Vuona dutkamráde dutkamprográmmaj njuolgadusáj milta. Prográmmastivrra máhtta dárboj milta biedjat ávddán fágalsj gatjálvisájt Dutkamráde fáganammadusájda ja ietjá prográmmastivrajda guládussaj.

Tjállagav máhttá dinngut internehtan:
www.forskningsradet.no/publikasjoner

Vuona dutkamráde

Stensberggata 26
Poasstaboaksa 2700 St. Haugen
NO-0131 Oslo

Telefávnná: 22 03 70 00
Telefákša: 22 03 70 01
post@forskningsradet.no
www.forskningsradet.no
www.forskningsradet.no/samisk

Ålgusjbiele grafihkalasj hábmim:
Design et cetera AS
Ålgusjbiele gávva/gávvim:
Shutterstock

Oslo 2008

ISBN 978-82-12-02590-5 (pdf)